

LIELI PÁL

BRIT ÉS AMERIKAI RÉSZVÉTEL A DEBRECENI NYÁRI EGYETEMEN A II. VILÁGHÁBORÚ ELŐTT

BRITISH AND AMERICAN PARTICIPATION AT THE DEBRECEN INTERNATIONAL SUMMER SCHOOL BEFORE WORLD WAR TWO. This survey focuses on a selected aspect of the history of a peculiar and in many respects unique initiative: the pre-World War One British and American ties of the Debrecen International Summer School, which was established in 1927. In doing so, the study firstly identifies by name those British and American guests who can be documented as having attended the Summer School as officially enrolled students; secondly, it follows up and evaluates those aspects of the teaching program which had a British or American relevance; and, in the third place, it supplies examples for how the International Summer School advertised itself in the English-speaking countries. The survey is concluded by an analysis of selected contemporaneous views formulated by the representatives of the university and of the Summer School with reference to the past and (then) presence of British/American and Hungarian ties.

A Nyári Egyetem II. világháború előtti brit és amerikai kapcsolatainak áttekintése során megkíséreljük mindenekelőtt név szerint is azonosítani azokat a brit és amerikai vendégeket, akik dokumentálhatóan megfordultak Debrecenben a Nyári Egyetem hallgatóiként;¹ másodsorban megpróbáljuk nyomon követni és jelentőségében értékelni a tanulmányi programnak azt a részét, amely brit, illetve amerikai vonatkozású; harmadsorban törekszünk néhány példával bemutatni, hogyan hirdette magát a Nyári Egyetem az angol nyelvű országokban; s végül röviden elemezzük azokat a kijelentéseket – vagy legalábbis néhányat ezek közül –, amelyeket a helyi vagy az országos kormányzat, az egyetem vagy a Nyári Egyetem tisztségviselői tettek a brit/amerikai–magyar kapcsolatok múltjáról és (akkori) jelenéről.²

¹ Neveiket a szövegben kurzívval szedtük.

² A tanulmány elkészítéséhez a következő forrásokat használtam fel elsődlegesen: 1. a Nyári Egyetem igazgatóinak beszámolóit, amelyek az egyetemi évkönyvekben jelentek meg; 2. az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában őrzött releváns dokumentumokat; 3. Némedi Lajos professzornak, a Germanisztikai Intézet (korábban Német Tanszék) egykori vezetőjének könyvét. Vö. NÉMEDI Lajos, *Emlékek, adatok és gondolatok*, Debrecen, 1988. Némedi Lajos (1912–2006) az 1930-as években diákként, később fiatal egyetemi oktatóként aktívan bekapcsolódott a Nyári Egyetem munkájába, majd az 1960-as években többször volt az intézmény igazgatója (vö. a 9. lábjegyzettel); 4. Hankiss Jánosnak (vö. a 3. lábjegyzettel) 1941-ben a Belügyminisztérium által szervezett tisztségviselői továbbképzés résztvevői számára tartott előadását. HANKISS János, *A Nyári Egyetemek a magyar ügy szolgálatában* = Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai, Budapest, 1941; 5. a Nyári Egyetem munkájának helyi, országos és nemzetközi sajtóvisszhangját, különös tekintettel a brit és amerikai részvétellel.

1. ábra. Hankiss János, Milleker Rezső és Tankó Béla arcképe

A Nyári Egyetem történetének főbb szakaszai

A debreceni Nyári Egyetem több okból is egyedülálló intézmény. Ez a legrégebb nyári kuzus Magyarországon, amelyet Hankiss János³ Milleker Rezső⁴ és Tankó Béla⁵, az akkor Tisza István nevét viselő Debreceni Egyetem professzorai 1927-ben alakítottak meg.

Az volt a céljuk, hogy az akkor Európa-szerte működő *Cours de Vacances*-ok mintájára olyan tanfolyamot hozzanak létre, amely Magyarországról pozitív képet ad – ne feledjük, hogy az ország éppen akkor kezdett egy kissé magához térni a Trianon okozta sokkból – és fiatalokat hívjanak meg mindenhonnan, akiket egy „kulturális kötelékben” lehet egyesíteni. Az alapítók mélyen hittek „a magyar nép, a magyar táj és a magyar problematika” vonzerejében.⁶ Azt is felismerték, hogy ki kell használni mindazokat az előnyöket, amelyeket egy művelődési, vagy tudományos ismeretterjesztő kurzus és a nyári szünideji szórakozás (a Nagyerdő és az egyetem – bár az impozáns főépület ekkor még nem készült el –, az uszoda, a hortobágyi kirándulások, egyéb nevezetességek és tájak meglátogatása, táncműsorok, hangversenyek, színházi előadások stb.) összekapcsolása nyújthat. A vendégek száma pedig egyre gyarapodott. 1927-ben mindössze 25-en iratkoztak be (ezek közül csak hárman voltak külföldiek), 1939-ben pedig

³ Hankiss János (1893–1959) nemzetközi híró irodalomtörténész, a Francia Tanszék megalapítója és vezetője, államtitkár (1943–1944), az egyetem rektora (1944/45), majd a háború után az Egyetemi Könyvtár munkatársa lett. Az ő nevéhez fűződik a Zeneműtár megszervezése is. Vö. e számunkban Gesztelyi Tamás tanulmányát.

⁴ Milleker Rezső (1887–1945) a Debreceni Egyetem Földrajzi Intézetének megalapítója és vezetője.

⁵ Tankó Béla (1876–1946) filozófiai író, egyetemi tanár, 1936/37-ben az egyetem rektora.

⁶ HANKISS, *í. m.*, 1941, 2.

már 862-en vettek részt a Nyári Egyetemen⁷ – ezt a számot egyébként azóta sem sikerült felülmúlni.

Az intézmény későbbi története felemáson alakult. 1940-ben „technikai akadályok miatt”⁸ a Nyári Egyetemet nem tartották meg, de 1941–1943 között mégis sor került rá. A II. világháború után, 1947-ben és 1948-ban újraéledt, de a kommunista hatalomátvétel és a vasfüggöny leeresztése után szó sem lehetett róla. 1958-ban ismét elindult, és egyre erőteljesebbé vált. 1966-tól 1989-ig a TIT-tel közös szervezésben működött, majd 1990-tól kezdve az egyetem visszavette saját irányításába, aminek köszönhetően a Nyári Egyetem presztízse jelentős mértékben emelkedett.⁹

Brit és amerikai vendégek a Nyári Egyetemen a II. világháború előtt

Ha a számszerű adatokat nézzük, a brit és amerikai részvétel a Nyári Egyetemen 1927 és 1943 között – ekkor tartották a legutolsó kurzust a háborús években – elhanyagolható volt: 15 brit és 19 amerikai (és négy kanadai) vendég járt itt a jelzett időszakban, ami a németekre (382) és az olaszokra (561) vonatkozó mutatókkal összehasonlítva nem tűnik soknak. Ennek oka nyilvánvaló, s magyarázatát a kor magyar külpolitikájának fő és hivatalos irányvonala adja. Ennek ellenére a brit és amerikai jelenlét mindvégig érezhető volt a Nyári Egyetem levegőjében. Az első brit és amerikai látogatók (egy brit és egy amerikai) 1934-ben jelentek meg a Nyári Egyetemen,¹⁰ őket követte két brit és két amerikai 1935-ben,¹¹ két brit és egy amerikai 1936-ban,¹² hat brit és hat amerikai 1937-ben,¹³ két brit és kilenc amerikai 1938-ban,¹⁴ két brit 1939-ben,¹⁵ amikor született amerikai már nem érkezett.

⁷ A Nyári Egyetem általában augusztus 1-jén kezdődött és három hétig tartott. Ezután következett az ún. „budapesti hét”, az ismerkedés a fővárossal, majd az éppen hivatalban lévő kultuszminiszter adott záróvacsorát, amelyre a margitszigeti Nagyszállóban került sor. A Nyári Egyetemet lezáró néhány napos budapesti kirándulás hagyománya az 1960-as, az 1970-es és az 1980-as évek kurzusai során is tovább élt.

⁸ *EÉvk.*, 1939/40, 387.

⁹ Meg kell emlékeznünk a háború utáni időszak, vagyis a múlt század utolsó évtizedeinek legkiemelkedőbb igazgatóiról: az 1960-as és az 1970-es években Bán Imre, Kálmán Béla és Némédi Lajos töltötte be ezt a tisztséget, az 1980-as években pedig Pálffy István. Az 1990-es évek elejétől az intézményt Gellén József állította korszerű pályára. Hoffmann István tanulmányi igazgató és munkatársai ekkor dolgozták ki az új, kommunikatív szemléletű és nemzetközi színvonalú *Hungarolingua* tankönyvcsoportot.

¹⁰ *EÉvk.*, 1933/34, 341.

¹¹ *EÉvk.*, 1934/35, 365.

¹² *EÉvk.*, 1935/36, 440.

¹³ *EÉvk.*, 1936/37, 404.

¹⁴ *EÉvk.*, 1937/38, 390.

¹⁵ *EÉvk.*, 1938/39, 395.

A száraz statisztikai adatok mögött természetesen ott húzódik az izgalmas kérdés: kik lehettek azok a tengerentúliak, akik a magyarságtudomány, annak bármilyen aspektusa iránt bármilyen szinten érdeklődtek.

A britek

Sajnos az első három brit (1934, 1935, lásd fent) neve nem maradt fenn sem az évkönyvekben, sem a levéltári dokumentumok között. Hankiss János¹⁶ a következő megjegyzést fűzi ehhez: „Új elemek a Nyári Egyetemen: az angol (sajnos, egy jelentkezőért angol nyelvű előadasciklust nem tudtunk beállítani).”¹⁷ A két 1936-os látogató közül is csak egyikük ismert: *Grace Dibble* 33 éves tanár, az angliai Kent grófság maidstone-i kerületében található Bearsted faluból.

Az 1937-es brit résztvevőkről többet tudunk, mivel a tandíjak és szállásdíjak befizetését rögzítő pénztárkönyv 2. oldalán az „Anglia és a gyarmatok” címszó alatt a következő hat nevet olvashatjuk: *Donald Currie, Lucy Lee, Baldwin E. Smith, Florence Deacon, E.-M. Tilley, Ellen Clifford*, de a jelentkezési lapjaik nem őrződtek meg.

A 251/1938

NYÁRI EGYETEM — COURS DE VACANCES — CORSI ESTIVI
DEBRECEN 10

Jelentkezőlap — Bulletin d'adhésion — Cedola di adesione

1. Név — Nom — Nome: *Leslie James*

2. Foglalkozás — Profession — Professione: *egyet. lektor*

3. Kora — Age — Età: *22*

4. Címe — Adresse — Residenza abituale: *Lindeth Avenue, Walsley Chase, England*

5. Nyelvismeretei — Langues connues — Parla che lingue: _____

6. Hol óhajtlakni? — Logement choisi — Desidera alloggio in: _____

a) szállodában — hôtel — albergo: *hotel*

b) bútorozott szobában — chambre meublée — camera mobilata: _____

c) internátumban — Foyer des Etudiants — Casa dello Studente: _____

7. Óhajtl-e kedvezményt (megtől-meddig)? — Réduction désirée — Desidera riduzioni: _____

a) vasútra — sur le chemin de fer — sulle ferrovie: _____

b) hajóra — sur le bateau danubien — sul piroscafo danubiano: _____

8. Választott kirándulások — Excursions choisies — Escursioni desiderate: *Hondvölgy, Apáca*

9. Hoz-e népviseleti ruhát? — Costumes nationaux apportés — Porta con sé fogge nazionali: _____

10. Érkezés ideje — Heure d'arrivée — Tempo dell'arrivo: _____

Kelt — Date — Data: *juń 31.*

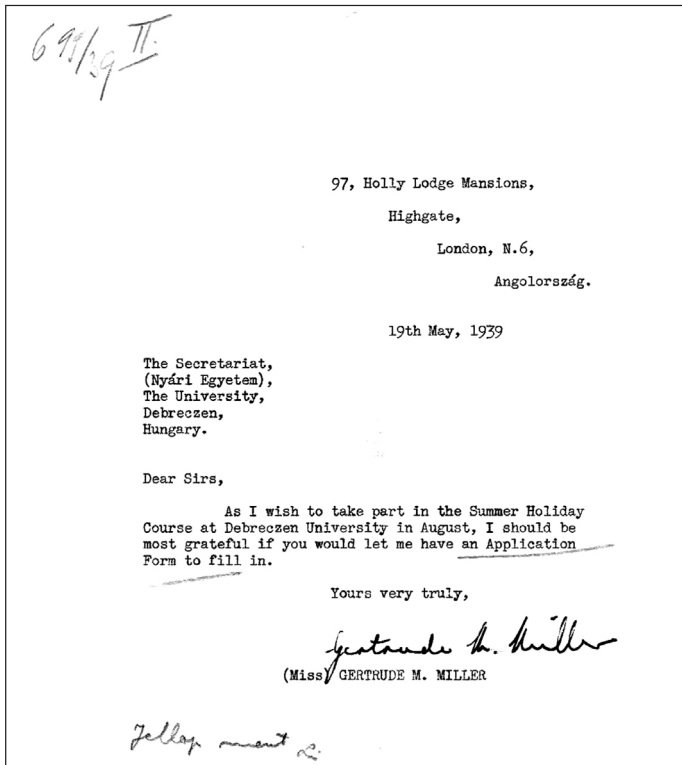
Oltosható írást kérünk — Prière d'écrire lisiblement — Preghiamo scrivere chiaro.

aláírás — signature — firma

2. ábra. Leslie James jelentkezési lapja

¹⁶ *EÉvk.*, 1933/34, 342.

¹⁷ Az első amerikai elkerülhette a beszámolót író Hankiss János figyelmét. Vö. *EÉvk.*, 1933/34, 341.

3. ábra. Gertrude Miller levele a Nyári Egyetem titkárságához

1938-ban a két jelentkező közül az egyik *Norman Phillips* 23 éves tanár az angliai Wallasey városából,¹⁸ a másik pedig a 22 éves, szintén Wallaseyban lakó *Leslie James* „egyetemi lektor”, ahogy a jelentkezési lapján magyar nyelven áll. Mivel a *Hortobágy* és *Bpest* (sic!) szavakat helyesen és a magyar szokásnak megfelelően írta le, nyilván hosszabb ideje tartózkodott Magyarországon és elég jó nyelvtudással is rendelkezhetett. Sajnos annak nem sikerült a nyomára bukkanni, hol lehetett angol lektor, viszont nagy a valószínűsége annak, hogy magyarországi tartózkodása alatt megismerkedett a Nyári Egyetemmél és rábeszélte földijét, hogy együtt jelentkezzenek. Példája ez egyben annak is, hogy a Nyári Egyetem leghatékonyabb hírverését azok az itt járt és élményekkel gazdagodó hallgatók végezték, akik odahaza adták tovább pozitív benyomásaikat.

Az éves jelentés 1939-re két brit hallgatót rögzített. Ennek azért van bizonyos jelentősége, mert a kurzus előtt hárman érdeklődtek, de csak két jelentkezési lap maradt fenn. Egyikük *Daniel A. Mayer* 29 éves irodaigazgató, kairói lakos, a másik *Hugh*

¹⁸ Wallasey a Mersey folyó torkolatánál, a Wirral-félsziget észak-keleti részén fekszik.

Sammuth, aki Málta szigetéről írt levelet és küldte el jelentkezési lapját.¹⁹ A beszámoló-ból kiderül, hogy a Nyári Egyetem Pallagon rendezett mezőgazdasági kisérő kurzusára jelentkezett, ahol „*érinkezést keresett magyar hivatalos körökkel nagyobb mezőgazdasági termékmennyiség megrendelése céljából.*”²⁰

Ugyanebben az évben még *Gertrude Mary Miller* londoni lakos, aki az angolon kívül németül és franciául is beszélt, kért jelentkezési lapot. Levele fennmaradt, rajta a magyar nyelvű megjegyzéssel: *Jellap ment, Li.*²¹

Mivel az éves beszámoló csak két vendéget említ, a részvétel egyéb bizonyítéka híján ma már nem lehet megállapítani, hogy vajon *Daniel Mayer* vagy *Gertrude Miller* járt-e abban az évben Debrecenben.

Az amerikaiak

Az első amerikai résztvevő neve (1934) homályban marad, akárcsak az első brité, de az 1935-ben itt járt két amerikai vendégről sem tudunk többet. A következő évről már több az adatunk.²²

1936-ból fennmaradt az egyetlen amerikai vendég neve és jelentkezési lapja: *Helen H. Hamill* 44 éves tanárról van szó, aki az Oklahoma állambeli Normanban élt, és csak angolul tudott – ezért lehetséges, hogy korábban nem is voltak magyar kapcsolatai –, szállodában kívánt megszállni és vasúti kedvezményt kért Balatonboglártól Debrecenig, majd Debrecenről Genováig.

Az 1936/37-es évkönyv hat amerikairol tesz említést, ezek neve a pénztárkönyvből ismeretes. A pénztárkönyv vonatkozó fejezete a következő, kissé zavarba ejtő címet viseli: „USA és Amerika”, ugyanis az amerikai kontinenst a háború előtt csak két ország képviselte. A kanadaiakról korábban már szóltunk, de ők 1936-ban, ill. 1939-ben jár-

¹⁹ Egyiptom és Málta abban az időben még brit gyarmat volt.

²⁰ *EÉvk.*, 1938/39, 395.

²¹ A kézjel minden valószínűség szerint Lengyel Imre magyar–német szakos tanáré (1910–1978), akit a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium nevezett ki a Nyári Egyetem állandó munkatársának. Vö. NÉMEDI, *i. m.*, 1988, 49). Tanított a Fazekas Gimnáziumban, a Petőfi Általános Iskolában, a Péchy Mihály Építőipari Technikumban, majd 1957–1959 között az újrainduló Német Tanszéken. 1959–1971 között az Egyetemi Könyvtár munkatársa volt.

²² Egy kis kitérőt téve észak felé megemlítjük, hogy 1936-ban három kanadai misszionárius, az 52 éves *Jeanie Russel King* (Montreal), a 30 éves *Ruth Churchill* (Montreal) és a 36 éves *Elizabeth Bagossy* (St Sudbury, Ontario) jött el a Nyári Egyetemre (érkezésükről lásd *EÉvk.*, 1935/36, 440). A háború előtti negyedik kanadai vendég, a 26 éves *Robert Graham* (Luseland, Saskatchewan) ebben az időben Európában, Párizsban volt egyetemi hallgató és 1939-ben járt Debrecenben, a kurzus végén pedig hungarológiai vizsgát tett (erről lásd *EÉvk.*, 1938/39, 391).

tak Debrecenben. A hat amerikai vendég *Mary Elisabeth Pally*, *Alise Gounoud*, *Albert Schwarting*, *Varga Imre*, *Dan-Ivan Eckner* és *Howell Johnson* volt.²³

1938-ban kilenc hallgató érkezett az Egyesült Államokból (lásd feljebb). Mindegyikük jelentkezési lapja megőrződött: *Annie-Ellis Barre*, 57 éves, Los Angeles (foglalkozás megjelölése nélkül); *Anna J. Branson*, 50 éves, a kvéker egyház titkára, Philadelphia; *Joseph Eddy, Jr.*, 28 éves, tanár, Pocahontas, Virginia; *Miriam A. Johnson*, 35 éves tanár, Ardmore, Pennsylvania; *Lola M. March*, 45 éves tanár, lakhelye ismeretlen; *Howard Karl Metz*, 30 éves kutató-asszisztens, Washington D.C.; (feleségeként?) *Jean Deibler Metz*, 26 éves segédkönyvtáros, Washinton D.C.; *Albert Schwarting*, 27 éves kutató (immár másodszer), Kongresszusi Könyvtár, Washington D.C. (jelentkezési lapja németül) és *Elizabeth P. Stansbury*, 37 éves, tanár, Alden Park Manor (nincs más adat). További 22 magyar nevű amerikaiat külföldön élő magyarként rögzítettek.

Az 1939. évi Nyári Egyetemről szóló beszámoló 14 amerikai magyart említ. Ugyanazt a huszonéves, főként egyetemistákból álló korosztályt képviselték, mint az egy évvel korábbi küldöttség tagjai, ez akkoriban a második generációt jelentette. Az *Amerikai Magyar Református Egyesület* (*The Hungarian Reformed Federation of America*, Kossuth Building, 1726 Pennsylvania Ave, Washington D.C.) küldötteiként érkeztek, és jelentkezési lapjukat Borsy-Kerekes György²⁴ református lelkész írta alá. Neve két okból is említésre méltó: először is, a Nyári Egyetem lelkes támogatójaként Telkes Lászlóval, a szervezet egy másik tisztségviselőjével együtt saját költségén nyomtatta ki és postázta a Nyári Egyetem prospektusait, másodszer pedig azért, mert ő maga 1938-ban előadóként is jelen volt és az amerikai magyarság két nemzedékének történetéről beszélt (erről lásd lentebb).²⁵

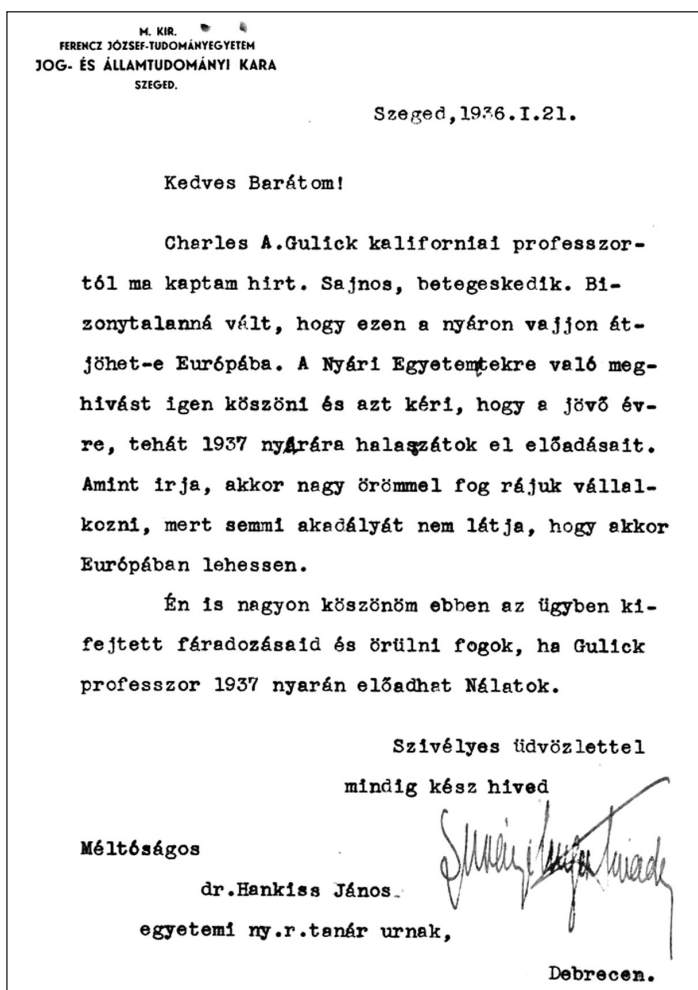
Ez a kissé talán hosszúra is nyúlt lista azonban – egy talán még izgalmasabb – kérdést is felvet: vajon mi motiválta ezeket az embereket, hogy Magyarországra jöjjenek, magyarul tanuljanak és elmélyedjenek a magyarságtudományban? A választ bizonyos mértékig Hankiss professzor már említett 1941-es előadása adhatja meg:

„1. Az egész világon szétszórtan nagyon sokan tanulnak magyarul és Magyarországról. Ezeknek a debreceni Nyári Egyetem a szellemi eldorádója [...]

²³ Érdekes, hogy *Mary Pally*-t és *Varga Imrét* nem külföldön élő magyarként, hanem az amerikaiak között tüntették fel, holott ennek a kategóriának az elkülönítésére egyébként nagy súlyt helyeztek.

²⁴ Borsy-Kerekes György Debrecenben végezte el a református teológiát, és lett az amerikai magyar református egyház esperese, az Amerikai Magyar Református Egyesület lapjának, a *Református Ujságnak* főszerkesztője.

²⁵ Nincs itt helyünk arra, hogy az összes amerikai magyar nevét felsoroljuk. Figyelemre méltó azonban, hogy az AMRE nagyon is megválogatta, kiket küld Debrecenbe. Az 1939-es küldöttek közül heten úgy nyerték el a Nyári Egyetemre szóló, nem csekély összeget jelentő ösztöndíjat, hogy előtte az előző tanévre meghirdetett tanulmányi verseny győztesei lettek: köztük *Egry Ilona* (Lisonier, Pennsylvania), *Németh Etelka* (Homestead, Pennsylvania), *Sebestyén Márta* (Duquesne, Pennsylvania, lásd *Református Ujság* 17(1939. jún. 13.).

4. ábra. A Charles A Gulickról szóló levél

2. A másik csoport ilyen felírású táblát hordozhatna: Exotikum. Ebbe a magyar táj, a magyar nép, a magyar művészet, a cigányzene távoli szerelmesei tartoznak, s a tanfolyam feladata, hogy ráébressze őket: amit szívből szeretnek, azt az ész is érdekesnek és értékesnek mutatja majd [...]

3. S vannak olyanok, akik a „Gaudeamus igitur” zászlaja alá gyűlnek. Akik elsősorban pihenni, örülni, nyaralni akarnak. A fontos az, hogy Magyarországon akarjanak, mert ha innen visznek el kellemes emléket, a komoly munka idején is számíthatunk rájuk [...]

[...] De ott vannak az idegenek mellett szívünk elsőszámú kedvencei: a külföldi magyarok, a mentésre szoruló második és harmadik nemzedékek. A cél itt kettős: megmutatni nekik, hogy benne vannak abban a szeretetláncon, amelyből hiába is próbálnának kiszar-

*badulni. E mellett az itt töltött pár hét vagy pár hó alatt kiegészíthetik tanulmányaikat, magyar könyvekben dúskálhatnak, s élvezhetik a magyar föld vonzóerejét, amely nem teher, hanem szárny.*²⁶

A résztvevők felsorolását itt le is zárhatjuk. A Nyári Egyetem 1939-ben augusztus 18-án ért véget, a II. világháború pedig nem egészen két héttel később tört ki. Mint arról már szó esett, 1940-ben „technikai akadályok miatt” a kurzust törölték, és bár Nagy-Britannia csak 1941. december 7-én üzent hadat Magyarországnak, ill. Magyarország ugyanabban az évben december 12-én üzent hadat az Egyesült Államoknak, nem szorul különösebb magyarázatra, miért történt az, hogy az utolsó két magyar születésű amerikai (*Erdélyi Józsefet* és feleségét) 1941-ben regisztrálták. Megjegyzendő, hogy a háborús években ugyanakkor majdnem száz német és többszáz olasz jött Debrecenbe, ami világossá teszi a képet.

A tanulmányi program

Fentebb már említettük, mi volt az alapítók fő célja: hasznos és értékes tájékoztatást akartak nyújtani látogatóknak Magyarországról. Magától értetődő, hogy ez a tájékoztatás politikailag erősen elfogult volt és Trianon revíziójának szellemében fogant. Az ún. „keresztény nemzeti kurzus” mindig is jelen volt a tanulmányi programban. Az orvosi és a jogi kar tiltakozása ellenére azonban az alapítók *Nyári Egyetemnek* nevezték el szellemi gyermeküket, ami arra kötelezte őket, hogy magas színvonalú programról gondoskodjanak. Ezért nemcsak az egyetem, hanem az egész ország kiemelkedő tudósait hívták meg olyan előadások tartására, amelyek a magyar kultúra szinte teljes spektrumát lefedték, és elsősorban a magyar irodalomról, történelemről, művészetről, zenéről és folklóról szóltak. Az 1930-as évek vége felé külön előadássorozatokra került sor, amelyeknek fő témája a határon túl élő magyar kisebbség volt.²⁷

Amikor az 1930-as évek elején a külföldi vendégek tömegesen bukkantak fel a debreceni Nyári Egyetemen, természetesen adódott, hogy számukra idegen nyelven (angolul, franciául, németül és olaszul) is hirdessenek előadásokat. Az éves beszámoló első ízben az 1932-es kurzussal kapcsolatban tesz ilyenekről említést, bár az előadók és az előadáscímek nem maradtak fenn.²⁸ Ez azért is érdekes, mert az első brit és amerikai

²⁶ Vö. HANKISS, *i. m.*, 5–6. Hankiss János idézett szavai szinte látnokiaknak bizonyultak az 1960–1980-as évek Nyári Egyeteimre vonatkoztatva, amikor a környező országokból érkező magyarok egyetemi szinten csak itt, Debrecenben élhették át és meg magyarságukat, de ez már egy másik történet.

²⁷ Különösen nagy hangsúlyt kapott a felvidéki magyarság ügye. Karizmatikus vezetőjük, gróf Esterházy János (1901–1957), a szlovákiai Magyar Párt elnöke, előadóként is fellépett az 1941-es Nyári Egyetemen a következő témával. Vö. ESTERHÁZY János, *A kisebbségi élet hatása a magyarságra*, EÉvk., 1940/41, 209.

²⁸ *EÉvk.*, 1931/32, 429.

vendég, mint arról már fentebb szó volt, csak 1934-ben bukkant fel Debrecenben. Az 1932/33-as évkönyvben nincs nyári egyetemi beszámoló, 1935-ben pedig csak számadatokat közölnek: 49 magyar nyelvű és 59 idegen nyelvű előadás hangzott el, és bár erről a beszámoló nem szól, valószínűleg angol is.

A Nyári Egyetem vezetősége jelentős erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy külföldről is hívjon meg neves előadókat. Közvetett bizonyítékként szolgál erre egy géppel írt válaszlevél, amelyet a Szegedi Egyetem egyik jogászprofesszora 1936. január 21-én küldött Hankiss Jánosnak, és amelyben arról értesíti a Nyári Egyetem igazgatóját, hogy Charles A. Gulick kaliforniai egyetemi tanár megbetegedett és nem tud átjönni Európába. A szegedi professzor azt is elmondta, hogy Gulick nagyon hálás a meghívásért, és azt kérte, hogy előadásait feltétlenül iktassák be az 1937. évi programba. Az 1937-es előadásokat átnézve viszont nem találhatjuk nyomát annak, hogy a kaliforniai professzor valaha is megfordult volna Debrecenben.²⁹

Ugyanabban az évben, május 9-én Kundt Ernő egyetemi tanár is figyelemre méltó levelet írt a Nyári Egyetemnek. Hankiss János meghívására válaszolva két témát is javasol: 1. *Sketch of the History of Hungary* (sic!) és 2. *The Population of Hungary and its Ethnography*. A levélben hangot ad aggodalmának, vajon lesz-e annyi angolul értő látogató, hogy neki érdemes legyen ezekre az előadásokra felkészülnie. Azt a kérdést is felteszi, hogy beszélhet-e előadásában legalább 20 percig Magyarország igazságtalan feldarabolásáról. A papírív tetején a következő ceruzával írt megjegyzés olvasható, minden valószínűség szerint Hankisstól: „Előadások meg. ang. volt hallg.”³⁰

Ebből az esztendőből (1936) való az első teljes előadáslista is. A beszámoló egyik alcíme a következő: *Lectures in English*. A felsorolást szóról szóra idézem, a nyelvi hibákat sem javítom:

„Kundt, Ernest, Professor, Bp: I. *General sketch of the History of Hungary* (2 lectures). II. *The population of Hungary and its Ethnography* (with projections, 1 lecture). III. *Economic and Social Survey of Hungary* (1 lecture) – Molnár, Emerich, Professor at the Conservatory (sic!) in Bp: *Hungarian folk-songs* (2 lectures). Song by E. Molnár, accompaniment by Sári Hir. – Tomori, Viola, Professor, Szeged: *The Hungarian problems of social psychology* (2 lectures). – Tankó, Béla, Professor, Debrecen: *Hungarian Philosophy* (1 lecture).”³¹ Kundt Ernő egyébként magyarul is tartott előadást Galsworthy-ről, mint ahogy már korábban, 1928-ban is.

²⁹ Charles A. Gulick amerikai történész és közgazdász (1896–1984) a múlt század közepének jeles Közép-Európa-szakértője volt, főként Ausztriával foglalkozott. Egyik legfontosabb és legismertebb műve 1948-ban jelent meg: Charles A. GULICK, *Austria from Habsburg to Hitler*, Berkeley–Los Angeles, University of California Press, 1948. 1920-tól 1963-ig a Berkeley Egyetem tanára volt. Vö. lásd <http://content.cdlib.org>.

³⁰ Kundt Ernő (1879–?) angol nyelvész, irodalmár, egyetemi magántanár. *Anglicizmusok* c. munkája kiállta az idők próbáját.

³¹ *EÉvk.*, 1935/36, 444.

Az 1937-es programból előadáscímeket nem közli az éves beszámoló, csak az előadók nevét. A mi szempontunkból ez különösen sajnálatos, hiszen a magyarországi (angol) filológia két kiemelkedő személyisége, Szerb Antal³² és Arthur Yolland³³ is közöttük volt.³⁴

A korábbi évekhez hasonlóan az előadások legfontosabb célja 1938-ban is az ismeretterjesztés mellett a magyar nemzeti öntudat és önértékelés emelése volt. A magyar nyelven tartott előadások közül kettő foglalkozott az amerikai–magyar és általában az angolszász–magyar kapcsolatokkal: Borsy-Kerekes György, *Két magyar nemzedék Amerikában* és Watson Kirkconnel³⁵ Winnipeg, Canada, *Hogyan látja egy angolszász a magyar irodalmat?*³⁶

A program a következő angol nyelvű előadásokat rögzítette még: „Bartha Dénes Dr., Assistant Professor (Bp.): *Hungarian Folk-songs* (4 lectures with musicales [sic!] illustrations). — Blaine Harold A., Assistant Professor of English, Western Reserv University (Cleveland, Ohio): *The Rise of American Prose Fiction*. — Erdős, Károly Dr., University Professor (Debrecen): *Debrecen and its College* (2 lectures with projection). — Kirkconnel Watson, University Professor (Winnipeg, Canada): *The Spirit of Hungarian Literature* (2 lectures). — Kovács Árpád, University Professor, (New-York): *Problems of the Danubian Basin – Past and Present* (5 lectures). - Vályi Ferenc Dr., Assistant Professor (Bp.): I. *The international status of Hungary in past and present* (2 lectures). II. *Hungary's contribution to international peace* (1 lectures [sic!]). — Vanger Julianne (Debrecen): *Hungarian native costumes* (1 lecture with projection).”³⁷ A felsorolásból is látható, hogy a felkért előadók között volt hazai és „amerikás magyar” szakember éppen úgy, mint született amerikai vagy éppen kanadai.

³² Id. Pelyvás István, aki meghallgatta ezt az előadást, mondta el, hogy Szerb Antal a rá jellemző szellemességgel és rendkívül széles áttekintéssel beszélt angolul a magyar irodalomról. A közlésért szíves köszönetemet fejezem ki neki.

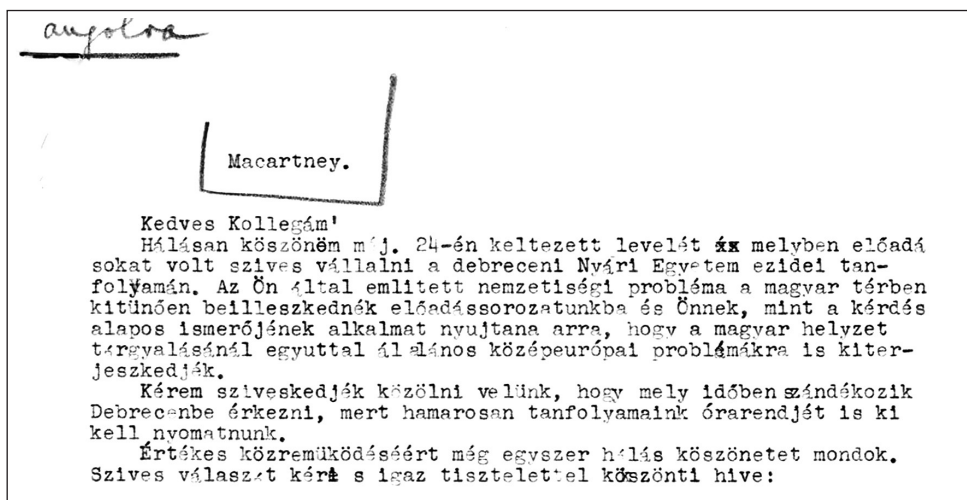
³³ Yolland, Arthur (Hoylake, Anglia, 1874 – Bp., 1956): irodalomtörténész, egyetemi tanár. Az egyetemet Cambridge-ben végezte, majd hamarosan (1896-ban) Magyarországra jött, és a budapesti tudományegyetemen az angol nyelv és irodalom rendes tanára lett (1914–1946). Országh László tartozott a legnevesebb tanítványai közé. Az első modern magyar–angol, angol–magyar szótár szerzője, a magyar irodalom elhivatott propagátora és fordítója. Fontos szerepe volt a labdarúgás magyarországi meghonosításában is. Még megérte a forradalom kitörését és bukását, 1956. nov. 12-én hunyt el.

³⁴ *EÉvk.*, 1936/37, 405.

³⁵ Kirkconnel, Watson (1895–1977) kanadai irodalmár, nyelvész, műfordító, 1948–1964 között az Arcadia Egyetem rektora. Állítólag több mint ötven nyelvet és dialektust ismert. Lefordította angolra *A walesi bárdokat* és a *Szózatot* is. Életéről, munkásságáról bővebben lásd Judith WOODSWORTH, *Watson Kirkconnel and the "Undoing of Babel"*, *Meta: Translators' Journal*, 45(2000/1), 13–28; Ujszászi Zsuzsa, *Translation as a specific form of interliterary reception in Watson Kirkconnel's "The Magyar Muse"* = Translation – the vital link, XIII. FIT World Congress, Brighton, (1993/1), 586–591; *Watson Kirkconnel Kölcsey-fordításai*, Irodalomtörténeti Közlemények, (1990/2), 248–55.

³⁶ *EÉvk.*, 1937/38, 392–3.

³⁷ *EÉvk.*, 1937/38, 395.

5. ábra. Hankiss János Macartneyhoz írt levelének fogalmazványai magyarul

Az 1939-es programban az alábbi angol nyelvű előadásokat találjuk: „Károlyi Sándor, manager of the Hungarian Official Travel Information Bureau (London): *Hungarian Folk-lore and Folk-Dancing* (2 lectures). – Macartney, C.A., MA Fellow at the All Souls College (Oxford): *The Nationality Problem in Central Europe* (4 lectures). – Paikert Géza, Ministerial Councilor of the Section (sic!): *Hungarian mind and character* (1 lecture). – Szenczi Miklós, Lecturer in Hungarian Language and Literature at the School of Slavonic and East European Studies, University of London: *An Outline of Hungarian Literature*.”³⁸

Kétségtelen, hogy itt a legnagyobb név Macartney angol történésze. Fennmaradt Hankiss János levelének magyar fogalmazványa és angol fordítása, amelyet Macartneynak írt válaszul, azonban, sajnos, a „magyarbarát”³⁹ oxfordi professzor levelének nyoma veszett.

Ezzel az angol nyelven tartott előadások sorának vége szakadt. 1942-ben FEST SÁNDOR, az egyetem Angol Tanszékének megalapítója és akkori vezetője még tartott egy magyar nyelvű előadást egy órában *Angol-magyar szellemi érintkezés* címmel,⁴⁰ pedig akkor már régen beállt a hadiállapot Magyarország és Nagy-Britannia, illetve az Egyesült Államok között. Meg kell még jegyeznünk, hogy bármennyire is imponáló az angol nyelvű és angol témájú előadások listája, ezekből jóval kevesebb volt a német és az olasz nyelvű előadásokhoz képest. Az 1942-es program keretében például egy szinte grandiózusnak mondható német nyelvi és irodalmi továbbképző kurzust is tartottak,

³⁸ *EÉvk.*, 1938/39, 390.

³⁹ NÉMEDI, *i. m.*, 67.

⁴⁰ *EÉvk.*, 1941/42, 441.

amelyen igen sok Magyarországon tevékenykedő német hivatalos személyiség is részt vett.⁴¹

A háború előtt a Nyári Egyetem a magyar érdeklődő közönség előtt is nyitva állt. A közel 6000 látogató kb. kétharmad része volt magyar, közülük nyolcszázán a határainkon túlról. Az előadásokat főként az ő igényeiknek és a kor általános politikai légkörének megfelelően alakították. Az olyan címek, mint *Gondolkodásunk magyarsága*, *Öltözöködésünk magyarsága*, *A női lélek magyarsága* bizonyára nacionalista szelleműek voltak, és ma már talán kissé megmosolyogtatók. Lényeges volt azonban, hogy a beiratkozottak mélyebb betekintést nyertek a magyar kultúrába, barátokra, esetenként szerelmekre találtak, és elbűvölte őket a Nyári Egyetem semmivel össze nem hasonlíthatóan barátságos légköre. És végül, de nem utolsósorban, nyelveket is tanulhattak. A Nyári Egyetemen nemcsak magyart tanítottak külföldieknek, hanem angolt, esperantót, franciát, németet és olaszt bármely nemzetiségű érdeklődőnek. Thomas Welsh, vagy ahogy neve gyakran felbukkan az évkönyvekben, Welsh Tamás, aki 1921-ben érkezett Debrecenbe és akkortájt az egyetlen anyanyelvi angoltanár az egyetemen, már az első, 1927-ben rendezett Nyári Egyetemen is tartott angolórákat. Egészen 1939-ig folytathatta ezt a tevékenységet. Bár Kanadában született, igazi angol úriember, kiváló és köztiszteletben álló nyelvtanár volt, akinek tankönyveit még ma is haszonnal lehet forgatni.⁴² Mivel brit állampolgár volt, 1941-ben eltiltották a tanítástól. Amikor az orosz csapatok betörték Debrecenbe, feleségével együtt öngyilkosságot követett el. Mindketten a debreceni köztemetőben nyugszanak. Egy 1937-ből származó érdekes dokumentum viseli a keze nyomát. Egy budapesti történész, Mesterházy Jenő, 26 gépelt oldalból álló rövid magyar történelmi vázlatot állított össze, hogy hivatalos vizsgaanyagként használhassák mindazok, akik magyarságtudományból vizsgát kívántak tenni a kurzus végén. Az anyagot *Mary Pally*, egy másodgenerációs amerikai magyar hölgy fordította angolra (lásd feljebb).⁴³ Valaki elküldte a kéziratot Welsh Tamásnak azzal a kéréssel, hogy ellenőrizze a fordítást. Igen alapos munkát végzett: a fordításnak legalább 80%-át átírta, a javítása azonban nem merült ki az angol szöveg stilizálásában, hanem a tartalmat érintő igen sok megjegyzést is tett.

⁴¹ Ugyanakkor nem maradhat említés nélkül, milyen jelentőségteljes volt a finn-ugor (főként észti) és – meglepő módon – a lengyel jelenlét a Nyári Egyetemen.

⁴² A Thomas Welshről szóló részlet id. Pelyvás István szíves közlésén alapul.

⁴³ *Mary Pally*, sok más magyar származású amerikaival együtt egy másfajta vizsgát tett és magyar nyelvmesteri címet szerzett (*EÉvk.*, 1936/37, 407.), amelynek odaítélésére a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1934-es rendelete hatalmazta fel a Nyári Egyetemet. A rendeletről lásd: *EÉvk.*, 1933/34, 341; *EÉvk.*, 1934/35, 366.

*Szemelvények a Nyári Egyetem külföldi propagandájából és sajtóvisszhangjából*⁴⁴

A Nyári Egyetem plakátokkal, utazási irodáknak küldött prospektusokkal és levelekkel hirdette tevékenységét az angol nyelvű országokban is. Károlyi Sándor, az IBUSZ Utazási Iroda londoni képviselőjének igazgatója 1939. április 18-án levélben ajánlotta egyik partnerének, a Bevens Travel Services utazási irodának a közelgő rendezvénysorozatot.

6. ábra. A Nyári Egyetem angol nyelvű plakátja az 1930-as évek második feléből

Az amerikai Lloyd Társaság hongkongi irodájának vezetője, egy bizonyos M. Talan, nyilván a Nyári Egyetem megkeresésére, 1939. április 19-én kelt udvarias hangú levélben megígérte, hogy felhívja érdeklődő ügyfelei figyelmét a kurzusra.

⁴⁴ Természetesen az angol nyelvű országokban folytatott propagandatevékenységről van szó, és itt csak vázlatosan érinthetünk néhány pontot.

Néhány évvel korábban, a *Daily Mail* angol újság 1935. március 21-i számában Hankiss János írt rövid ismertetőt a Nyári Egyetemről. A cikket Budapest belvárosát és a Duna felett átívelő csipkefinom régi Erzsébet-hidat ábrázoló fénykép kíséri.

A magyar nyelvű és főként a debreceni sajtó lelkes tudósításokban számolt be a Nyári Egyetem eseményeiről, maga az intézmény pedig több sajtófigyelő szolgálatnak is előfizetője volt, így elég jelentős mennyiségű sajtódokumentum, komolyabb és könnyedebb hangvételű cikk, interjú, riport maradt fenn az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában. Ezek közül most csak kettőt emelünk ki: a *Debreceni Ujság – Hajdúföld* 1938. július 7-i száma hosszabb cikkben ad előzetes tájékoztatást az angol nyelvű előadásokról és az Egyesült Államokból, valamint Kanadából érkező előadókról (lásd feljebb). A másik egy Teleki Pálról készült karikatúra a *8 órai újság* 1938. augusztus 5-i számából. Az akkor vallás- és közoktatási miniszter, aki 1938-ban a nyitóelőadást tartotta,⁴⁵ csárdást táncol egy csinos hölgygel (nyilván Watson Kirkconnell feleségével), és széles jókedvében elkurjantja magát: *Ripityom, gyer ide...* Mire a hölgy: *Wonderful! Excellency, what is in English „ripityom”?* (sic!)

Ami a külföldi sajtót illeti, ezek közül főleg a külhoni magyarok orgánumai adtak beszámolót a Nyári Egyetemről. Többször említettük már az Amerikai Magyar Református Egyesületet és annak egyik vezetőjét, Borsy-Kerekes Györgyöt, mint a Nyári Egyetem leglelkesebb amerikai propagálóját. Természetes, hogy havi folyóiratuk, a *Református Ujság* rendszeresen beszámolt a debreceni kurzusról.

Az *Új nemzedék* c. amerikai magyar újság – igaz, hogy angol nyelvű cikkben – megemlékezik a Református Kollégium 400 éves fennállásának közelgő ünnepeiről, és ezzel kapcsolatban az 1938-as Nyári Egyetemre is hívja olvasóit.⁴⁶

Politikai felhangok

Ahogy nőtt a Nyári Egyetem jelentősége és hírneve, a korszak kormányzatai és politikai irányítói is hamarosan felismerték, milyen hasznos propagandaeszköz van a kezükben. Már több ízben szó esett arról a közismert tényről, hogy az akkori külpolitika fő törekvése a trianoni békediktátum revíziója volt. Ez igen jelentős német–olasz orientációval párosult, és a tragikus végkifejlethez nem szükséges újabb kommentár. A kormánytisztviselők sohasem mulasztották el az alkalmat, hogy hangsúlyozzák ezeket a szemponto-

⁴⁵ TELEKI Pál, *A világgazdaság földrajzi adottságai*, EÉvk., 1937/38, 391. Teleki előadásában szakterülete, a földrajztudomány keretein belül maradt.

⁴⁶ A Nyári Egyetemről az ismertetettnél sokkal bővebben adtak hírt az újságok és a kor legmodernebb távközlési eszköze, a rádió. A Nyári Egyetem különböző tisztségviselői többször ismertették rádióelőadásokban az intézmény programjait magyarul és idegen nyelveken, köztük angolul is (*EÉvk.*, 1937/38, 389). A sajtóvisszhangról lásd NÉMEDI, *i. m.*, passim, különösen a 189–206. oldalt, ahonnan az egykori újságokból itt illusztrációként használt fényképanyag is megtalálható.

kat a nyitó- vagy záróünnepségeken mondott beszédekben. Évről évre egyre többen és egyre magasabb rangúak érkeztek. Eleinte miniszteri titkárok, osztályvezetők, később államtitkárok és miniszterek is megjelentek ezeken az eseményeken.⁴⁷ A leglátványosabb politikai demonstrációra 1942-ben került sor, amikor az ünnepélyes megnyitóra Kállay Miklós miniszterelnököt és külügyminisztert elkísérte Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter, Lossonczy István közellátási miniszter, hét államtitkár, az olasz nagykövet és Emil von Stauss, a Reichstag alelnöke. Ebben az időben a magyar kormány politikai játéktere már meglehetősen beszűkült, ami tükröződött a miniszterelnök beszédében is. Kállay, bár beszédében hangsúlyozta, hogy Magyarország mindig is a Nyugathoz tartozott, kifejezte azt a reményét is, hogy egy új és igazságosabb Európa jön majd létre a háború után, ugyanakkor figyelmeztetett a Balkán és a környező vetélytárs kelet-európai államok felől érkező fenyegetésre is. Azon sem csodálkozhatunk, hogy beszédében mindössze két homályos utalást tett Nagy-Britanniára és a brit–magyar kapcsolatokra. Röviden megemlítette a magyar protestáns diákokat, akik közül néhányan egészen Skóciáig eljutottak vándorlásaik során. Összehasonlította továbbá a magyar felvilágosodást annak francia és angol változatával, dicsérve az előbbit a nemzeti irodalom és szellem feltámasztásáért, és kárhóztatva az utóbbiakat vallástalanságukért, valamint azért, hogy az ész felülkerekedett bennük az érzelmek fölött, amit ő a francia és az angol felvilágosodásra jellemző túlzásoknak nevezett.⁴⁸

A Nyári Egyetem dokumentumait olvasva igen gyakran találkozhatunk vitéz dr. Nagy Iván nevével. Tisztségét tekintve miniszteri titkár volt, és feladatai közé tartozott a Nyári Egyetem felügyelete. Az egyik éves beszámolóban⁴⁹ szó esik amerikai útjáról, amikor széleskörű tárgyalásokat folytatott csoportok szervezéséről a Nyári Egyetemre. Ennek folytán érkeztek például szép számmal fiatalok az Amerikai Magyar Református Egyesület küldötteiként (lásd feljebb). Itt még hozzátehetjük, hogy jelentős szerepe volt minisztériumi pénzügyi támogatások megszerzésében is a Nyári Egyetem számára, és gyakran megfordult itt a különböző protokolláris eseményeken. Az 1939-es Nyári Egyetem záróünnepélyén mondott beszédében felidézte Kovács Mihály ezredes alakját, aki Washington elnök hadseregének lovasságát szervezte meg. Ugyanitt büszkén emlékezett meg Zágonyi egykori huszárőrnagy híres „springfieldi halálrohamáról”, amely benne van az amerikai iskolai történelemkönyvekben is, amikor a diákok a rabszolgafelszabadító polgárháborúról (1863–1865) tanulnak. Az Egyesült Államok történetének egyetlen belháborújában egyébként számos magyar 1848-as emigráns vett részt, természetesen az északi oldalon.⁵⁰ Lépjünk most vissza két évet az időben: az 1937-es kurzus végén Nagy Iván

⁴⁷ Teleki Pál kultuszminiszter látogatásáról lásd feljebb.

⁴⁸ *EÉvk.*, 1941/42, 432–3.

⁴⁹ „Hathatósan támogatta a Nyári Egyetem ügyét [...] Dr. vitéz Nagy Ivánnak az Egyesült Államokban és Kanadában végzett előadókörútja, ahol nagyon fontos tárgyalásokat sikerült lebonyolítani külföldi csoport-szervezések ügyében.” *EÉvk.*, 1937/38, 389.

⁵⁰ Minderről lásd: *EÉvk.*, 1938/39, 383.

tartotta a záróbeszédet, amelyben áttekintette a brit–magyar és az amerikai–magyar kapcsolatokat. Szólt Kossuth Amerikába érkezéséről, ahol Fillmore elnök és Webster külügyminiszter hűvös udvariassággal fogadta, mert Magyarország és a magyar nemzet teljesen ismeretlen volt számukra. Ugyanez a szégyenteljes tájékozatlanság tette Lloyd George brit miniszterelnököt és Woodrow Wilson elnököt közömbössé Magyarország iránt az I. világháborút lezáró béketárgyalások során. Beszéde végén Nagy Iván a következő szónoki kérdést tette fel: „*Óh, hogyha módunkban lett volna a Habsburg-uralom alatt ilyen tájékoztató tanfolyamokat tartani, talán az amerikai diákok közül elvetődött volna ide véletlenül egy Woodrow Wilson nevű fiatal történelemtanár is, s ki tudja: megszületett volna-e akkor Trianon?*”⁵¹ Az olvasóra bízom annak eldöntését, hogy túlzásnak minősíthető-e a kérdésre adható nemleges válasz.

⁵¹ *EÉvk.*, 1936/37, 417. (az eredetiben is kurzív – L. P.)